

Aldona Borkowska, AUTOBIOGRAFICZNA PROZA WIKTORA ASTAFIEWA (*OSTATNI POKŁON, WESOŁY ŻOŁNIERZ*), Siedlce, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, 2018, ss. 243.

Na gruncie polskich badań spuścizna literacka Wiktora Astafiewa (1924–2001) nie doczekała się jak dotąd monograficznego studium¹. W Rosji badaniami nad piarstwem prozaika zajmowali się m.in. Ała Bolszakowa, Piotr Gonczarow, Siergiej Kuniajew, Swietłana Pierewałowa, Walentina Szwecowa. Potwierdzeniem niesłabnącego zainteresowania syberyjskim pisarzem są także Astafiewowskie Czytania (Астафьевские чтения) w Permie, cyklicznie gromadzące znawców twórczości i biografii autora *Królowej ryb*. Pokłosiem tych spotkań są pokonferencyjne publikacje, dostępne również w wersji elektronicznej. W ostatnim czasie w ojczyźnie pisarza ukazała się praca młodej badaczki Aleksandry Osipowej pt. *Концепты „Жизнь” и „Смерть” в художественной картине мира В. П. Астафьева*². Publikacja prezentuje ciekawe spostrzeżenia na temat utworów zaliczanych do prozy wiejskiej z perspektywy nauk filozoficznych i socjologicznych.

W świetle powyższego monografia Aldony Borkowskiej jest dziełem prekursorskim zarówno w Polsce, jak i w Rosji. Obiektem analizy Autorka uczyniła autobiograficzność prozy Astafiewa na przykładzie cyklu opowiadań *Ostatni pokłon* (Последний поклон, 1963–1991) i powieści *Wesoły żołnierz* (Весёлый солдат, 1998). Zdaniem siedleckiej badaczki, „autobiografizm przesyca cały literacki dorobek pisarza, jednak te dwa dzieła najpełniej wyrażają proces kształtowania prozaika jako człowieka i twórcy” (s. 18). Materiałem uzupełniającym analizę, choć nie mniej istotnym, są wspomnienia, prywatna korespondencja i utwory publicystyczne. Autorka odwołuje się także do innych dzieł Astafiewa, wykazując pogłębioną znajomość

¹ Do najnowszych publikacji poświęconych życiu i twórczości Wiktora Astafiewa w Polsce należą: B. Stempczyńska, *Wiktor Astafiew*, [w:] *Sylwetki współczesnych pisarzy rosyjskich*, pod red. P. Fasta, L. Rożek, Katowice 1994, s. 25–36; A. Wołodźko-Butkiewicz, „Czarny realizm” Wiktora Astafiewa, [w:] *Od pierestrojki do laboratoriów netliteratury*, Warszawa 2004, s. 70–85; W. Supa, *Bóg ludzi „prostych” i „małych” w powieści W. Astafiewa „Przekłęci i zabici”*, [w:] *Biblia a współczesna proza rosyjska*, Białystok 2006, s. 208–229; W. Popiel-Machnicki, B. Osiewicz, *Творчество Виктора Астафьева в польской литературной критике*, „Studia Rossica Posnania” 2015, nr 40/2, s. 27–34; W. Popiel-Machnicki, *Wojenna proza Wiktora Astafiewa a problem nienawiści i przebaczenia*, „Studia Rossica Posnania” 2016, nr 41, s. 193–202.

² А.А. Осипова, *Концепты „Жизнь” и „Смерть” в художественной картине мира В.П. Астафьева*, Москва 2012.

twórczości literata. Na uwagę zasługuje też bogaty materiał bibliograficzny zorganizowany w kilku językowych i tematycznych grupach.

Monografia składa się z czterech rozdziałów. Zasadniczą i najobszerniejszą część książki stanowi rozdział trzeci, w którym Borkowska podejmuje refleksję nad problematyką autobiograficzności analizowanych utworów. Najważniejsze wydarzenia z życia prozaika są, zgodnie z zamysłem Astafiewa, prezentowane w ujęciu chronologicznym. Badaczka zwraca szczególną uwagę na trudne dzieciństwo, udział w wojnie i powojenną walkę o powrót do normalności. Zawila droga życiowa jest kluczem do zrozumienia procesu twórczego i ewolucji światopoglądu autora *Kradzieży*. Borkowska podkreśla jednocześnie, że teksty pisarza mogą być „odczytywane jako świadectwo całego pokolenia naznaczonego piętnem wojny” (s. 176).

W rozdziale pierwszym Autorka podejmuje temat dyskursu autobiograficznego. Uwagę koncentruje na wyznacznikach autobiografizmu, typach narracji, przynależności gatunkowej, konstrukcji świata przedstawionego powieści autobiograficznej. Problem badań nad twórczością autobiograficzną nastrocza licznych trudności, odnoszących się do różnych, często przeciwstawnych, stanowisk badawczych, nieujednoliconej terminologii, czy zakresu typologii. Borkowska zmierzyła się z ogromną ilością literatury przedmiotu (również anglojęzycznej) i, co ważne, wyszła z tej próby zwycięsko. Zachowując dystans badawczy, prezentuje wielość poglądów w dyskusji o autobiografizmie, opatruje je komentarzem i systematyzuje problematykę. Rozważania teoretyczne są poparte rzetelną analizą materiałów źródłowych. W tym rozdziale przekonująco wypada także refleksja nad tematem dzieciństwa w pisarstwie autobiograficznym i związaną z nim kategorią pamięci. Tym samym Borkowska wnika w kwestię odmiennej motywacji prozaika przystępującego do wieloletniej pracy nad cyklem *Ostatni pokłon* i znacznie później napisanym *Wesołym żołnierzem*.

Kolejny rozdział zatytułowany *Biografia Wiktora Astafiewa w świetle egodokumentu* przedstawia życiorys syberyjskiego prozaika. Temat ten znalazł się w kręgu zainteresowań wielu badaczy. O drodze życiowej Astafiewa można przeczytać także na licznych stronach Runetu. Autorka monografii postawiła zatem przed sobą zadanie, wydawać by się mogło, odtwórcze i niewymyślne. Życiorys Astafiewa jest bowiem znany i powszechnie dostępny również dla polskich czytelników. Borkowska podjęła się jednak niełatwej pracy, ponieważ biografię twórcy oparła na piśmiennictwie z przestrzeni prywatnej. Analiza dotyczy obszernej epistolografii pisarza nie tylko z bliskimi, ale i literatami, krytykami, wydawcami czy działaczami politycznymi. Zabieg ten wprowadza element oryginalności i świadczy o udanej próbie prezentacji życia Astafiewa za pośrednictwem szerzej nieznanego egodokumentu. Kolejne etapy biografii wzbogacają mniej oczywiste fakty, jak miłość do muzyki, stosunek do wybranych przedstawicieli literatury i kultury (m.in. podziw dla Aleksandra Sołżenicyna), reakcje na poszczególne wydarzenia w kraju. Borkowska nie pomija także tematu kontrowersyjnych poglądów syberyjskiego twórcy, dowodząc że jego „po-

stawa polityczna nie poddaje się jednoznacznej ocenie” (s. 66). Interesująco wypada też opis działalności pisarza na rzecz szerzenia kultury w swojej „małej ojczyźnie”. Rozdział ten jest kompletny i odsłania mniej znane wydarzenia i towarzyszące im emocje w życiu autora *Przeklętych i zabitych*.

Najważniejsza część monografii: *Problematyka autobiograficznej prozy Wiktora Astafiewa* jest podzielona na sześć równoważnych podrozdziałów. Borkowska rozpoczyna od genezy *Ostatniego pokłonu* i *Wesołego żołnierza*. Szczegółowo opisuje autorski zamysł i czynniki jakie miały wpływ na autora przystępującego do pracy nad utworami. Następnie badaczka podejmuje temat dzieciństwa pisarza w Owsiance. Widziana oczami protagonisty-dziecka „mała ojczyzna” urasta do rangi symbolu szczęścia i bezpieczeństwa. Autorka wskazuje na ważne elementy egzystencji wiejskiej społeczności (praca, muzyka, zażyłość mieszkańców, kult Matki-Ziemi), które znalazły swój wydzźwięk w twórczości prozaika. Ciekawie wypadają rozważania nad kategorią przestrzeni, rozpatrywaną w dwóch aspektach: społeczno-topograficznym i etycznym. Oswojona przestrzeń dziecka zaczyna się rozszerzać w latach młodzieńczych, wprowadzając chaos i poczucie zagrożenia. Jest to temat kolejnego podrozdziału, w którym Borkowska analizuje życie młodego Astafiewa za kręgiem polarnym. Podobnie jak w poprzedniej części Autorka skupia uwagę na postaciach i wydarzeniach, które miały znaczący wpływ na kształtowanie światopoglądu prozaika. Czwarty podrozdział dotyczy okresu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, której echa pobrzmiewają w większości dzieł syberyjskiego twórcy. Obiektem analizy jest głównie *Wesoły żołnierz*, jednak Borkowska uzupełnia ją o wspomnienia Marii Koriakinej-Astafiewej *Znaki życia* (*Знаки жизни*, 1994). Uwzględnione zostały faktograficzne i chronologiczne różnice w opisach tożsamyh zdarzeń w życiu małżonków. Istotnym faktem, na który badaczka zwraca uwagę, jest rozrachunkowy ton tej „opowieści o cierpieniu” (s. 174). Jest to wyraz sprzeciwu pisarza wobec wszelkich działań zbrojnych, a jednocześnie apel o przewycięzenie zła, które człowiek nosi w sobie. Dobrze pomyślanym zakończeniem trzeciego rozdziału jest temat polskich śladów w twórczości Astafiewa. Autorka wyróżnia osobiste i kulturowe więzi pisarza z Polską. Stara się także wyjaśnić przyczyny zmiany emocjonalnej w stosunku do Polaków u schyłku życia autora *Smutnego kryminału*. Rozdział „Problematyka autobiograficznej prozy Wiktora Astafiewa” został sporządzony z należytą wnikliwością badawczą. Pogłębiona analiza tekstów prozaika jest oparta na rzetelnie wyselekcjonowanej literaturze przedmiotu. Można dodać, że wyeksponowany przez Borkowską motyw drogi urasta do rangi symbolu jako wędrówka w głąb siebie. Pozwala to dostrzec wewnętrzną przemianę i proces kształtowania się światopoglądu twórcy. Wyraźnie zaznaczone ramy dyskursu autobiograficznego wyznaczają nowe możliwości recepcji dzieł Astafiewa.

Cennym uzupełnieniem książki jest czwarty rozdział poświęcony zagadnieniom poetyki, języka i stylu analizowanych utworów. Rozpoczyna go kwalifikacja gatunko-

wa cyklu *Ostatni pokłon* i powieści *Wesoły żołnierz*. Następnie Borkowska rozpatruje problem niejednorodnej narracji i zróżnicowanego języka w opisywanych utworach. Zwraca uwagę głęboką znajomość terminów filologicznych i zdolności analityczne Autorki. Istotnym dopełnieniem tej części studium jest podrozdział o intertekstualności, w którym wyszczególniono kilka tematycznych grup odniesień w dziełach Astafiewa: rosyjska i obca literatura, utwory muzyczne, żywioł ludowy, inspiracje wytworami kultury wysokiej i masowej, religia oraz twórczość własna (autointertekstualność). Ten fragment publikacji dobrze odzwierciedla całokształt spuścizny kulturowej, będącej dla prozaika źródłem inspiracji.

Trudno nie zgodzić się z Autorką recenzowanej monografii, która pisze: „niniejsze studium nie pretenduje do miana wyczerpującego” (s. 225). Jednak zwracając uwagę na fakt, że cała twórczość Astafiewa jest przesycona autobiografizmem, publikację można uznać za wstępne studium pisarstwa syberyjskiego twórcy. Zaprezentowane studium z naukowym dystansem odkrywa przed czytelnikiem wielowymiarową i kontrowersyjną postać literata. Książka Borkowskiej kieruje uwagę na potrzebę dalszych badań nad twórczością tak chętnie niegdyś publikowanego w Polsce autora. Monografia *Autobiograficzna proza Wiktora Astafiewa* otwiera zatem nowy rozdział w polskich badaniach nad twórczością prozaika.

Martyna Kowalska
Uniwersytet Jagielloński